

מלחמת לבנון היתה מלחמת ברירה שניפצה דימוי עצמי רווח של לוחמים ציונים וחוללה סתירה בין מעשי הצבא לייצוגם בשיח הציבורי. הסרבנות היתה תוצאת הסתירה הזו. היא הפנתה קוד התנהגות הגמוני – התנדבות והקרבה של גברים – נגד ההגמוניה, פתחה למשא ומתן את עצם ההשתתפות בשירות הצבאי, וערערה על המונופול של המדינה על השימוש בכוח.

שרה הלמן

הפרקטיקה שניסחה, דרכים חדשות להשתתפות באחת הזירות המרכזיות בציבוריות הישראלית: זירת השירות הצבאי. התנועה אף הציעה אופני פרשנות חדשים של ההווה האישית והקולקטיבית של שכבה רחבה בחברה הישראלית. במדינה ובחברה שהפכו את השירות הצבאי לאתר המרכזי של כינון הסובייקט הישראלי-יהודי, שבו גם הושלם תהליך נרמולו של סובייקט זה; במדינה ובחברה שבהן השתתפות במלחמה היא הביטוי הצרוף של מחויבות אזרחית-לאומית – הופעתה של הסרבנות אינה ניתנת להסבר במסגרת הגישות הקונבנציונליות (למשל, Rawls 1971; Dworkin 1978). גישות אלה גורסות כי סרבנות מתפתחת בתנאים של התנגשות בין מצפון היחיד לבין ציווייה של המדינה,² או בעקבות התנגשות בין מחויבות למדינה לבין מחויבות לקבוצות משניות (קבוצות וארגונים בחברה האזרחית) המבטאות תביעה לראשוניות ומתחרות עם המדינה על ניסוח המטרות החברתיות-פוליטיות. בניגוד לתיאור זה, תנועת יש גבול צמחה מלב האליטה הישראלית שכוננה על ידי המדינה (אליטה גברית, אשכנזית וחילונית). יתר על כן, הופעתה סימלה את תחילת התהוותם של מרחבים אזרחיים, שמתוכם ובמסגרתם יחידים וקבוצות יכולים לקרוא תיגר על מעשי המדינה ואף להתחרות עמה על הגדרת הפרקטיקות שלה.

לידתה של תנועת יש גבול לא היתה בתרבות פוליטית, שקידשה את היחיד והעניקה לו בכורה אל מול הקולקטיב; והיא בוודאי לא צמחה מתוך חברה שהתאפיינה ברשת ענפה של התאגדויות והתארגנויות, אשר ברגיל מקיימות מסורת ארוכה של מאבקים על תיחום הגבולות בין החברה לבין המדינה (מה שמכונה "חברה אזרחית"). יש גבול צמחה בתרבות פוליטית, שבה דפוס היחסים בין האזרח למדינה ובין המדינה לחברה הכפיף את היחיד לקולקטיב וטשטש את הגבולות שבין החברה לבין המדינה (בן-אליעזר 1995). במונחים של חוקרים ישראלים רבים, היתה זו תרבות פוליטית האופיינית לחברות ספר (frontier societies): היא התבססה על קונפליקט כרוני עם סביבתה הגיאופוליטית של ישראל, וניהול הקונפליקט נהפך לעיקרון המארגן של היחסים החברתיים במדינה.

ב-5 ביוני 1982 פלשה ישראל ללבנון. רחובות הערים התמלאו במפגינים, שמחו, בראשונה בתולדות ישראל, נגד מלחמה בעת התרחשותה. התרח- שות זו היתה חסרת תקדים בישראל, בהיקפה ובמסריה. המפגינים לא מחו על הניהול הכושל של המלחמה ועל הפקרת חיילים (כפי שקרה לאחר מלחמת 1973) אלא על הקרבת שווא של חיי חיילים במלחמה שנתפסה כחסרת פשר. הקריאה "על מה הורגים ועל מה נהרגים", שהובילה את המחאה, סימנה דה-לגיטימציה של המלחמה, וכן של סמכות הדרג הפוליטי והצבאי להכריז על מלחמה. המלחמה היתה לערש הלידה של הזהות הקולקטיבית הישראלית-יהודית ומסגרת התייחסות שלאורה טופחה סולידריות לאומית. קריאת המחאה בקיץ 1982 היתה הפעם הראשונה שבה מלחמה נהפכה לזירת התגוששות בין קבוצות חברתיות לבין עצמן, וביניהן לבין המדינה. יתר על כן, סקטורים גדולים העזו אז, בראשונה, לקרוא תיגר על עיקרון ה"אין ברירה".

באחת ההפגנות של שלום עכשיו, בעת מצעד לפידים ממוזיאון תל-אביב לכיכר מלכי ישראל, צעדה בשולי המצעד קבוצה נבדלת של נשים וגברים. הם נשאו שלטים, שעליהם הכתובת "יש גבול".¹ מארגני ההפגנה וסדרניה ניסו לבודד את הקבוצה, והקפידו הקפדה יתרה על העמדתה בשולי ההפגנה. הצעידה המובחנת של הקבוצה, והפיקוח ההדוק של מארגני ההפגנה על סיסמאותיה, לא היו מקריות. סיסמתה התמציתית תחמה את גבולות תביעות המדינה מיחידים, אך גם את רצונם של אלה האחרונים לבלום את התפשטות תביעות המדינה. הסיסמה "יש גבול", שהיתה יכולה להתפענח גם במסגרת המסרים הכלליים נגד המלחמה, היוותה איום על תנועת שלום עכשיו. שכן, שלום עכשיו ביקשה למחות נגד המלחמה, אך ב-בזמן תבעה מחבריה להמשיך ולהשתתף בה. אמנם, תנועת יש גבול הציבה אתגר לא מבוטל בפני חברי שלום עכשיו, אך אתגר זה נקשר ללא הפרד לאופן שבו היא קראה תיגר על יחסי אזרח ומדינה, וכן על היחסים בין קבוצות חברתיות לבין המדינה.

יש גבול – כתנועה שקידמה לחזית הבמה הציבורית הישראלית את הסרבנות כפעולה פוליטית (מנוחין ומנוחין 1985) – הציעה, באמצעות

‘ארץ ישראל הישנה והטובה’, חלק ג, עטיפת תקליט של אריק איינשטיין ואבנר קנר, הוצאת פונדור, חיפה.

1977 < 20 ברוב של 68 נגד 45 מחליטה מועצת ד"ש להצטרף לממשלה. יגאל ידין: "אני חושב שזו אחריות המוטלת עלינו היום". < 21 המשטרה מפסיקה את העלאת המחזה גברים בשמש, על פי ספרו של ע'סאן כנפאני, בתיאטרון אל צדאק בנצרת, בטענה שהמחזה לא הוגש לאישור הצנזורה. < 22 הקונגרס האיסלאמי הראשון בנצרת. < 24 המשטרה מאשרת כי יחידת מג"ב מיוחדת, הפועלת בקרית ארבע ובחברון, מורכבת מתלמידי ישיבות ההסדר בעיר. < 28 שמחה ארליך, שר האוצר, מודיע על תוכנית כלכלית חדשה שבמרכזה ביטול הפיקוח על מטבע חוץ. ההסתדרות יוזמת שורה של שביתות במחאה על הצעדים הכלכליים.

+ הצילום את המציל, סרטו של אורי זוהר. < בדבנית חצות, סרטו של ג'ורג' עובדיה, עם צביקה פיק ותיקי דיין. < מופע ראשון של להקת הברירה הטבעית במועדון צוותא. < מופיע: בעין הסערה – פרקים במאבק בין דורי, מאת יצחק בן-אהרן. < סונטות שקספיר, בתרגום אפרים ברוידא. < דגנית ברסט בתערוכת יחיד ראשונה בגלריה ג'ולי מ; ליון, גטר, אורי וקופרמן מציגים בגלריה רוס. < תיאטרון אל בלד בעיירה עבלין מציג את המחזה השלום האבוד, בבימוי ראד'י שחאדה.

נובמבר < 1 מוקמת אגודה להצלת השפה העברית. מטרתה "שמירת שפתנו הלאומית ועקירת הלעז". < 4 "נשים למען נשים", מרכז עזרה טלפוני ומקלט לנשים, ראשון בארץ, מוקם בחיפה ביוזמת התנועה הפמיניסטית. < 5 תסיסה במחלקה לאמנות בבצלאל על רקע פיטורי ראש המחלקה, צבי בן-שאל. מופץ כרוז הזדהות עם כנופיית באדר מיינהוף ובו קריאה ל"פעולה פוליטית אלימה", ומצוירים צלבי קרס על תמונותיהם של שר החינוך, זבולון המר, שר האוצר, שמחה ארליך ועל ציור של אברהם אופק. < 6 שני הרוגים בהתקפת קטיושות על קריית שמונה. < 8 ירי קטיושות נוסף על נהריה, הרוגה ושני ילדים פצועים. בתגובה, מטוסי חיל האוויר תוקפים בלבנון. באירופה מתפרסמים תצלומי כפריים הרוסים וגופות נשים וילדים. < עימות בין תושבים לכוחות משטרה בכפר מג'ד אל כרום בעת הריסת בית לא חוקי. תושב אחד נהרג, עשרות נפצעו ונעצרים. < 9 הנשיא אנואר אל סאדאת מודיע בפרלמנט המצרי כי הוא מוכן לבוא לכנסת "כדי לדבר על שלום", מנחם בגין פונה למחרת בנאום משודר לאזרחי מצרים: "הבה נעלה על דרך הידידות, אנו מושיטים לכם יד, וזו אינה יד חלשה, כפי שאתם יודעים". < 15 בגין מזמין באופן רשמי את סאדאת לבקר בירושלים. < 19 נשיא מצרים מגיע לביקור "היסטורי" של שלושה ימים בישראל, מתקבל בהתלהבות על ידי קהל רב שממתין למכוניתו ברחובות ירושלים ונאם בפני הכנסת. נאום, שלדברי האבץ היה "מרשים אך מאכזב" כי כלל תביעה לנסיגה מלאה מהשטחים. גם בגין מפגין בנאום התשובה עמדה נוקשה. ביקורת חריפה ואיומים כלפי סאדאת בעולם הערבי. מתחיל משא ומתן גלוי לשלום בין ישראל למצרים.

+ ההצגה הסאטירית בתשובה, מאת יהושע סובול, מוכתרת "כתגובה הסאטירית הראשונה" למהפך הפוליטי של ה-17 במאי. < רואים אור: התלמוד לכל, מאת עדין שטיינזלץ; תיאור פשוט, בהיר ותמציתי, של עיקרי התלמוד; עיונים בציונות בזמן הזה, אסופת מאמרים מאת נתן רוטנשטרייך; הסיפורת העברית 1880–1970, מאת גרשון שקד. < צ'ארלי קאצ'רלי, מחזה מאת דני הורוביץ, בבימוי אילן רונן, בתיאטרון החאן, עוסקת בדמות הצבר. < בוא בפוצץ מיליונים, סרטו של שמואל איברמן עם ראובן בר-יוותם. יאיר גרבוז מציג את יאיר גרבוז, בגלריה שרה גילת.

דצמבר < 1 שתי התנחלויות חדשות של גוש אמונים עולות על הקרקע בתוך מחנות צה"ל באזור רמאללה. < 2 גוש אמונים מקבל בברכה את ההידברות בין ישראל למצרים, אך תובע להציע רק שלום ולא שטחים תמורת השלום שמציע סאדאת. < 16 ישראל אלדד שואל בידענות אחרונות: "האם ייתכן שנוותר על המשמעות ההיסטורית של מלחמת ששת הימים ועליית מנחם בגין לשלטון (ש)היתה חזרה לארץ-ישראל ולציונות... הייתכן שמזה ניסוג, ודווקא בשלטונו של בגין ומרצונו? הייתכן?". < 19 הצעה של ח"כ אברהם שריר "למחוק מהלקסיקון הלאומי שלנו את השם 'יורד' ובמקום זאת לדבר על 'ישראלים השוהים בחוץ לארץ'". < 23 מנחם בגין יוצא לביקור ראשון בקהיר. ערב צאתו טוען שתוכנית השלום

כחברת ספר, אשר ניהלה פרויקט קולוניזטורי מקיף, היתה זו חברה שנשלטה על ידי המדינה, ושבה החברה האזרחית היתה חלשה ולא משמעותית (Kimmerling 1983; Peled and Shafir 1996). הציוניים של הפרויקט הקולוניזטורי, והקונפליקט שהוא יצר, השפיעו באופן מרחיק לכת על אופי כינון האזרחות בישראל: נוצרה קהילת אזרחים היררכית ומפוצלת (Peled and Shafir 1996; פלד 1993). שתבניות האזרחות השונות שלה היו קשורות באופן הדוק למשימות שיועדו לקבוצות שונות במסגרת ניהול הקונפליקט. יתר על כן, ניהול הקונפליקט השפיע על האופן שבו המדינה, באמצעות האזרחות, שילבה והגדירה מחדש סמנים (markers) כגון אתניות, לאומיות ומגדר (ברקוביץ, בהכנה; לוי 1996, פלד 1993). ואף כוננה קטגוריות חברתיות ועמדות סובייקט שונות: נשים כאמהות; מזרחים כמועמדים פוטנציאליים נצחיים להגשמת הטוב המשותף; גברים אשכנזים כשכבה ה"טבעית" להגשמת הטוב המשותף; פלסטינים אזרחי ישראל כ"אחר" וכנפקדים נוכחים.

המדינה העמידה, כאמור, את ניהול המלחמה והקונפליקט כזירות מרכזיות, אשר באמצעותן ממומשת החברות וההשתתפות בקהילה הפוליטית. הצבא והשירות הצבאי נהפכו לזירות, שבאמצעותן נמדדה הלכה למעשה התרומה לקידום הטוב המשותף או ההגנה על הריבונות היהודית. תבנית זו של אזרחות, שהעמידה את ההשתתפות בקידום המטרות הקולקטיביות כאבן בוחן לחברות ולזכייה במשאבים שונים, עיצבה את האופן שבו קבוצות חברתיות שונות תפסו ופירשו את האינטרסים שלהן וביקשו לקדם באמצעות ההירתמות למפעליה השונים של המדינה. יתר על כן, תבנית זו של אזרחות הכפיפה ודיכאה את האפשרות של התפתחות זהויות פוליטיות אחרות בזירה הציבורית, וכן ערערה על הלגיטימיות שלהן בנימוק שהן "פוליטיות-סקטוריאליזם". הביטוי הצרף ביותר של הדומיננטיות של המדינה בעיצוב שיח האזרחות, ובפירוש העיקרון הרפובליקני, היה כינון הצבא והמלחמה כמייצגי הרצון הכללי וכנטולי כל קונטציה פוליטית סקטוריאליזם.

ואולם, אם דינמיקה זו היתה אופיינית למדינות אחרות, בעיקר ערב מלחמות העולם, שבהן התרחשה אטומיזציה של החברה האזרחית עקב הירתמות קבוצות חברתיות למטרות גיאופוליטיות של המדינה – הרי שבשראל נהפכה דינמיקה זו למצב קבוע. בישראל, המדיניות המלחמתית עיצבה את האינטרסים של שכבות רחבות (לוי 1996), ואת הנטיות הפרשניות, הקוגניטיביות והמוטיבציוניות של יחידים – או את ההביטוס שלהם, בלשון בורדיה. כתוצאה מכך, התגבשו גם אופני ההשתתפות הפוליטית ה"לגיטימית" וגבולות הביקורת.

למצב עניינים זה היו השלכות מרחיקות לכת על ההתנגדות למדיניות המלחמתית, וכן על עיצוב דפוסי המחאה. בשנות השבעים, למשל, כאשר הלכו והתרבו ביטויי חוסר הנחת מן הפרקטיקות המלחמתיות של המדינה, והחלה להשתנות תפיסת ה"אין ברירה" (בעקבות כיבוש הגדה המערבית ורצועת עזה, מלחמת 1973 והסכמי השלום עם מצרים) – לא נוצר שינוי מרחיק לכת בדפוסי המחויבות הפוליטית ולא הוצעו חלופות

להשתתפות אזרחית. במלים אחרות, המדינה הציבה, באמצעות המלחמה, את הפרמטרים של המחאה הלגיטימית וכן את גבולותיה. גם כאשר המחאה כנגד הפרקטיקות של המדינה בתחום הביטחון קיבלה לגיטימציה, היא נבלמה ברגע שבו המוחים עצמם לבשו מדים או נקראו לשירות מילואים. הצבא, שהיה המכשיר המרכזי להגשמת המדיניות שכנגדה יצאו המוחים, בודד הלכה למעשה מן המחאה. המוחים עצמם שכפלו ואף חיזקו, באמצעות השתתפותם בשירות הצבאי, את המדיניות שכנגדה יצאו (Helman 1997; 1999). יתר על כן, השירות הצבאי היה לתעודת היושר ולתנאי המוקדם שאפשר את המחאה. פיצול זה הוא העדות החזקה ביותר לאופן שבו המדינה כוננה – באמצעות הזירות המוסדיות שבמסגרתן התממשה האזרחות של הגברים היהודים הישראליים – את הסובייקטיביות היהודית-ישראלית. כך המדינה הבטיחה לעצמה מאגר של חיילים בעלי מוטיבציה גבוהה, שהיו מוכנים להירתם להגשמת המטרות הגיאופוליטיות של המדינה גם בתנאים של התנגדות חריפה למטרות אלה (Helman 1997).

הופעת תנועת יש גבול צריכה להיבחן לאור מאפיינים אלה של התרבות הפוליטית הישראלית. התנועה צמחה מתוך הסתירות שהתגלעו בתרבות פוליטית, אשר צפניה המרכזיים כוננו ועוצבו באמצעות ניהול הקונפליקט והמלחמה. יש גבול קידמה דפוס פעולה שהעלה על פני השטח סתירות אלה; היא הצביעה על הסד שתרבות פוליטית זו הטילה על התפתחות מרחבים פוליטיים אזרחיים, על הופעת אופני השתתפות חדשים בזירה הציבורית, וכן על היווצרות זהויות פוליטיות חדשות שבאמצעותן יהיה אפשר לקרוא תיגר על המדיניות המלחמתית. יש גבול התייחדה באופן שבו הצביעה על הסתירות בתרבות הפוליטית הישראלי: היא לא עשתה זאת תוך הנגדת צפניה של קבוצה או מסגרת בחברה האזרחית לצפנים ההגמוניים, אלא השתמשה בצפנים ההגמוניים לצורך ניסוח פרקטיקה חלופית. שימוש זה ב"נורמה", במטרה לחולל את היפוכה ואת שינויה, הוא סוד הרלוונטיות והחתרנות של תנועת יש גבול.

בהקשר זה, ניתן לפרש את פעולת אנשי יש גבול במונחי של האל (Hall 1996) המדבר על היווצרות פער בין הפנייה המציבה את הסובייקט ("האינטרפלציה") לבין ההזדהות של הסובייקט עמה. פער זה, שיסודו בסירוב הסובייקט להזדהות עם העמדות שהאידיאולוגיה כוננה בעבורו, הוא זה שפותח פתח להתנגדות. מסגרת אנליטית זו מאפשרת לעמוד על החתרנות שבמעשה הסרבנות. באטלר (Butler 1995), בדיונה על מקורות ההתנגדות, גורסת כי ההתנגדות לכינון הממשמע של הסובייקט אינה יכולה להתרחש מחוץ למעשה הכינון עצמו. כיצד ייתכן שמעשה הכינון פותח אפשרות להתנגדות? תשובתה של באטלר היא כי הסובייקט המכונן על ידי האפקט הפרפורמטיבי של הפנייה המציבה אינו קבוע או סופי, כיוון שהסובייקט המכונן פותח הזדמנות לייצור מחדש. יתר על כן, הסובייקט יכול להמשיך להיות סובייקט רק באמצעות הישנות או ארטי-קולציה מחודשת של עצמו, ועצם תלותו בשכפול לשם השגת קוהרנטיות יוצר בסיס להתנגדות. יוצא, אפוא, כי האפשרות להתנגדות ולהענקת

‘שיחות סלון’. עטיפת תקליט של יהונתן גפן ולהקה טובה, הוצאת פונדור, חיפה.

1977 שלו "נתמכת על ידי ארה"ב והערבים והיא מכת מוות לאש"ף". העיתונים גדושים כתבות ותמונות מרחובות קהיר.

26 < התנועה לארץ-ישראל השלמה מכריזה על מאבק ציבורי נגד תוכנית השלום. משה שמיר: "זהו מרשם לחיסול המפעל הציוני בארץ-ישראל... סאדאת סידר את בגין".

+ ביוזמת הרבי מלובביץ' מוסרים רבנים לראש הממשלה חוברת ובה פסקי הלכה ודברי חכמים האוסרים מסירת שטחי ארץ-ישראל תמורת שלום. < מכירה פומבית ראשונה של אמנות ישראלית מאורגנת על ידי גלריות שוקן וגורדון. אדם ברוך מכנה אותה "המכירה הפומבית הישראלית הראשונה אשר מכניסה בזאת את ישראל למשפחת עמי התרבות". רואים אור: תרגום ערבי של אנטון שמאס לשירים מקיץ אל קיץ, מאת דוד רוקח; מישוב למדינה – יהודי ארץ-ישראל בתקופת המנדט הבריטי כקהילה פוליטית, חיבור יסוד בסוציולוגיה של היישוב מאת משה ליסק ודן הורביץ. < הגנוב מגנב פטוב, קומדיית טעויות, בבימוי זאב רווח.

1978 ינואר 2 < בירוחם מפגינים שבעת אלפים תושבים במחאה על כך ששום רופא אינו מוכן להתגורר במקום או להישאר

לכוננות לילה. 6 < ישראל גלילי, איש אחדות העבודה, בראיון לידיעות אחרונות: "אני פונה אישית למתיישבי חבל רפיח ומבקש מהם: אל תזוזו!" 8 < מפגינים מול משרד ראש הממשלה מוחים במאבק נגד תוכנית השלום של מנחם בגין שסופה: "נסיגה מסוכנת מעקרונות הציונות, ביטחון ישראל והשלום האמיתי". 9 < בכנסת מתקבל חוק המיסיון, שנועד למנוע פעילות מיסיונרית נוצרית בישראל. 16 < בעיצומו של המשא ומתן עם מצרים מחליטה הממשלה לעבות את ההתנחלויות בסיני. נציגי איחוד הקבוצות והקיבוצים קוראים לממשלה, שלא להעביר יישובים שהוקמו מעבר לקו הירוק לריבונות זרה. < הנהלת האוניברסיטה העברית בירושלים מודיעה כי היא לא מכירה ב"גוף הקורא לעצמו ועד הסטודנטים הערבים", ומסרבת להעמיד לרשותו אולם לאספה. 20 < הרב צבי יהודה קוק: דברי הקוראים להחזרת סיני תמורת הסכם שלום הם "דברים בטלים ומבוטלים, לא שרירים ולא קיימים".

+ מתנחלי גוש אמונים מתיישבים ללא אישור בשילה. לאחר שמוצא צו פינוי נגדם, מתקבלת פשרה המאפשרת להם להישאר במקום, המוכרז כמחנה ארכיאולוגי. < שמניסטיות מוחות נגד הצעת חוק, הנידונה במסגרת המשא ומתן הקואליציוני, ולפיה נשים תוכלנה להשתחרר משירות צבאי על סמך הצהרה בלבד. < תנועת בני הכפר מבטיחה את רק"ח בבחירות לאגודת הסטודנטים הערבים באוניברסיטה העברית בירושלים. < אדם ברוך מבכה בידיעות אחרונות את שקיעתו של רחוב גורדון, בעבר "רחוב האמנות של תל-אביב" והיום "רחוב חנויות" מנומנם. < רואים אור: באש, כתב עת לשירה, בעריכת אורציון ברתנא; אל שתי נעבות נכבדות, ספר שירים של פנחס שדה; עיונים במחשבה היהודית בזמן הזה, מאת נתן רוטנשטריך; אנטומיה של בפילה, מסמך פנימי מאת שבח וייס ויונה יהב המנתח את כישלון המערך בבחירות 1977. < גיליון חדש של עיתון 27 מוקדש לספרות ולסופרים ערבים. < מאיר אגסי מציג בצוותא תערוכה קבוצתית של יחיד – עבודות 1974-76.

פברואר 7 < שר החינוך, זבולון המר, מונע את הקרנת הסרט חבבת חזעה, על פי סיפורו של ס. יזהר, ערב שידורו במסגרת תוכנית הטלוויזיה השעה השלישית. ההחלטה "לבטל את הצגת סרט התעמולה של אש"ף" תזכה לברכתם של מפקדי גדוד 52 של חטיבת גבעתי במלחמת 1948, אבל תיפסל בבג"ץ והסרט ישודר. 8 < גל בדיחות סביב דמותו של דוד לוי, שר הקליטה, בממשלת בגין. לוי: "אני נפגע מהבדיחות האלה עד עומק נשמת". 9 < הכנסת דוחה הצעה לציין 300 שנה למותו של הפילוסוף ברוך שפינוזה בשיבה חגיגית, כדי לא ליצור "רהביליטציה בלתי צודקת למי שפעל נגד העם היהודי". 13 < תלמידי תיכון מירושלים ומתל-אביב תובעים במכתבים לראש הממשלה להכיר בזכות הפלסטינים למדינה. 21 < לנוכח הקפיאון במשא ומתן עם מצרים מציע רן אדליסט במעריב להקים "תנועה המונית, שתהפוך את ממשלת ארץ-ישראל לממשלת עם ישראל". כותרת המאמר: "שלום עכשיו".

+ שלמה סבירסקי וסמי סמוחה מנסחים "הערות" לסדרת הטלוויזיה עמוד באש, הנוגעות בעיקר לאופן הייצוג של

משמעות מחודשת וחתרנית לזהות היא תמיד פונקציה של חזרה על נורמה – כדי לחולל את היפוכה ושינויה.

במקרה של אנשי יש גבול, "הנורמה המכוננת" קיבלה משמעות מחודשת במסגרת הניסיון לשכפל את הסובייקט באתרים שבהם הוא הגיע לביצועיו הווירטואוזיים ביותר – הצבא והמלחמה. השירות הצבאי בשטחים הכבושים (בתקופה שקדמה למלחמת לבנון ולאחריה) ובמלחמת לבנון לא נכלל בשיח על החיילות בכלל, ובזו הקרבית בפרט. שיח זה, שנבנה על עקרונות של "אין ברירה" וסכסוך בין-מדינתי, לא היה יכול להכיל את מעשי השיטור ולא כל שכן דיבור מוצהר על מלחמה יזומה, על פלישה והשתלטות על שטחים של מדינה אחרת שאיש לא כפר בריבונות תה. מלחמת לבנון פרצה את גבולות שיח ה"אין ברירה", ולא היתה יכולה להיכלל בו ולהתנרמל על ידיו, והיא העמידה את הסתירות בין הפרקטיקה הצבאית וייצוגיה בשיח הציבורי ובין אלה לדימוי העצמי בקרב השכבה שכוננה וזוהתה כמגלמת את המידות האזרחיות הטובות האולטי-מטיביות. כינון זה לא הותיר מרחב לבחינת השיח ההגמוני או הנורמה המכוננת אלא מתוך עצמם, או מתוך הסתירות שהתגלעו בתוכם. אחד מסרבני מלחמת לבנון תיאר זאת כך:

הייתי פרודוקט אמיתי של החינוך הישראלי עד 1967, של חינוך ישראלי קונבנציונאלי... מצפים ממך, אתה מצפה מעצמך לתת למסגרת, לחברה, לתנועה... לאותו יעד שבו תהיה הגשמה אופטימלית של האידיאלים שאתה מאמין בהם... ולכן זה היה טבעי שאני אלך לצבא ושאני אהיה קרבי... הייתי פרודוקט לא יוצא דופן. עכשיו הנקודה הזאת מאוד חשובה כי היא בעצם היתה המוטיב האמיתי שהביא אותי לשבירת כללי המשחק ב-1982. מה קרה, כבר ב-1973, אבל עוד לפני אני חושב מ-1969, אני מלווה כל הזמן על ידי ספקות ש... ספקות שמצטברים, ספקות שמענים... עד כמה אתה יכול להשתתף כ... חייל מדכא וכדומה. באיזה שהוא שלב שאם אני הייתי סוברן במדינה... אז כל מה שהייתי רוצה זה חיילים כמוני. כל מה שהייתי רוצה זה חיילים שבגלל ההתלבטות המוסרית שלהם ובגלל הקונפליקט האדיר שלהם, הם יעשו את המקסימום בשביל להצדיק לאחר מכן את הדעות האופוזיציוניות שלהם. ואת הלגיטימציה הזאת קיבלת מזה שאתה לא משכת יד, שאתה לא השתמטת, ובאיזה שהוא שלב תפסתי את עצמי ואמרתי: אני משחק לידיים שלהם בהתלבטות הצדקנית הטובלת בדמעות... הגיע הזמן להפסיק את הקסם הזה (הלמן 1994).

תנועת יש גבול עשתה שימוש וירטואוזי בקודים ההגמוניים, וכיוונה אותם כנגד המדינה עצמה. מעשה הסרבנות גילם אם כן את כוחו של היחיד לנכס משאבי פעולה ומשאבים סמליים כדי לבלום באמצעותם את השכפול השגרתי והמובן מאליו של הסדר החברתי והפוליטי. בריבונות, מעשה זה הציע חלופה לזהויות ולעמדות הסובייקט שכוננו על ידי אותו סדר חברתי.

הפרקטיקה, שתנועת יש גבול ניסחה, חתרה תחת קדושת הביטחון ושיח ה"אין ברירה" שהתלווה אליו – שיח שהיה לתשתית המגייסת של

יחידים וקבוצות לציוי המדינתי. יש גבול גייסה את שיח ה"אין ברירה" כדי לתקוף את "מלחמת הברירה", אך באותה עת היא קעקעה שיח זה. היא עשתה זאת באמצעות קריעת מעטה הקדושה מתחום הביטחון והפיכתו לעניין של חולין. פעולה זו היתה תנאי הכרחי לערעור דפוס ההסתכלות על הסכסוך הישראלי-ערבי ועל המצב הפוליטי דרך הכוונת (בן-אליעזר 1995). הסרבנות, כחלופה לדפוסי ההשתתפות הפוליטית המקובלים, קידמה את התפיסה שכל אחד רשאי לבחון את מעשי המדינה, להציע להם חלופות, וכן להחליט אם ומתי הוא נרתם לשכפולם. על ידי כך, פתחה הסרבנות לדיון ולמשא ומתן את עצם ההשתתפות בשירות הצבאי, וזאת, על פי אמות מידה שונות מאלה שהמדינה הציבה. כל אלה התלכדו לכדי ערעור מקיף על הסמן הכולט ביותר של עוצמת המדינה באשר היא מדינה – המונופול שהיא תובעת על השימוש באמצעים אלימים – ולכדי ערעור על האוטונומיה של המדינה בניסוח המטרות הגיאופוליטיות.

הערעור, שהיה גלום בעצם הסירוב להיענות לדרישות הפרפורמטיביות של קריאת הגיוס, חשף את האופי הפוליטי של המדיניות המלחמית תיות של המדינה, ואת העובדה שניתן להציב כנגדה פרקטיקות חלופיות, פוליטיות באותה מידה. כך יצרה תנועת יש גבול את התנאים להיווצרות מרחבים אזרחיים סביב תחום הביטחון, ונתנה ביטוי לריבוי האינטרסים והתפיסות שקדושת הביטחון דיכאה.

ואולם, לא בכך מסתכמת החלופה שתנועת יש גבול הציבה. הסרבנות פערה סדק עמוק במשוואה אזרחית-חיילית ובפרקטיקה שיצרה תלות בין מידות אזרחיות טובות למידות צבאיות. מעשה הסרבנות חשף את הסתירה ביניהן, כפי שניכר מן הדברים הבאים:

אז לכל מי שעבר את הדרך כמוני היתה לו הרגשה ב-1982 שאי-אפשר לחיות במין מצב סכיופרי כזה, מצד אחד אני מקטר, זאת היתה התחושה שלי, שאני עושה מין הפרדה, מה שהשלום עכשיוניקים עושים כאילו, שבעצם הם מקטרים ואומרים זה לא בסדר, המצב רע, אני בכלל מצפוני לא מסכים וכשמגיע יום הגיוס הם עושים הפרדה, הם שני סוגים של אדם. במה שעמד בבסיס (הסירוב) זו ההרגשה הזו שאי-אפשר יותר, את מבינה, לעשות מין הפרדה כזו בין מה שאתה חושב לבין מה שאתה עושה בתור (חייל)... זה בסופו של דבר היה הארגומנט המרכזי (הלמן 1994).

גם כשהסרבנות היתה סלקטיבית – קרי, כאשר היא לא ביקשה לדחות באופן גורף את השירות הצבאי – היה בה כדי לקרוא תיגר על יצירת התלות בין אזרחות לחיילות, ועל הראייה שקידשה את הצבא כזירה של התרומה האולטימטיבית לקידום המטרות הקולקטיביות. הסרבנות העמידה את היחיד וזכויותיו במרכז, ובכך היא קידמה תפיסה אחרת של אזרחות – תפיסה הנותנת בכורה לזכויות על פני חובות ופחתת ספירות רבות ומגוונות של השתתפות פוליטית. היה בכך כדי לערער על המונופול של המדינה על ניסוח הספירות והמשימות הקולקטיביות, וממילא על התניית הזכויות במילוי חובות. במובן זה, תנועת יש גבול היתה בין

'אסקימו לימון'. כרזה לסרטו של בועז דוידזון.

1978 עדות המזרח בסדרה. < מוקם צל"ש, ציונים למען שוויון: גוף שמתארגן סביב היחידה לגישור פערם של המחלקה לסוציולוגיה באוניברסיטת חיפה ופועל לחיזוק תודעתם התרבותית של בני עדות המזרח. > ז'אן פול סארטר מבקר בארץ. מפרסם בעיתונו זמנים מודרניים מכתב ל"ידידי הישראלים", שבו הוא קורא לתמוך בהקמת מדינה פלסטינית. < רואים אור: הזב, מאת אלבר קאמי, בתרגום אהרן אמיר; ממזבח שמש, מסות לבנטיניות וישראליות מאת ז'קלין כהנוב; הפרי האסוב, סיפורים מאת אהוד בן-עזר; קיבות עץ דקים, סיפורים מאת נתן שחם. > חברי כנסת מכמה סיעות תובעים להקצות משאבים "להחייאת הקולנוע הישראלי". < הקרנת בכורה של הסרט אסקימו לימון.

מארס < 6 > חמש פלוגות של משמר הגבול מועברות משטחי הגדה לתחומי הקו הירוק לצורך "לוחמה בפשע בערים". < 7 > "מכתב הקצינים", חתום בידי שלוש מאות קצינים ואנשי מילואים, נשלח לראש הממשלה. קורא לקידום תהליך השלום: "לא בלב קל אנו כותבים לך את המלים הבאות... אנו רואים חובה לעצמנו לקרוא לך להימנע מלעשות צעדים העלולים להיות בכייה לדורות לעמנו ולמדינתנו... ממשלה, שתעדיף קיום מדינת ישראל בגבולות ארץ ישראל השלמה על קיומה בארץ ישראל תוך יחסי שכנות טובה, תעורר הרהורים קשים". < 11 > מחבלים פלסטינים משתלטים על אוטובוס בכביש החוף לפיגוע מיקוח. בעת השתלטות כוחות צה"ל על האוטובוס נהרגים שלושים ושמונה איש, כולל המחבלים. < 14 > בתגובה לפיגוע - צה"ל נכנס לדרום לבנון לצורך "עקירת בסיסי החבלה": מתחיל "מבצע ליטאני". < 21 > במסיבת עיתונאים בבית סוקולוב מודיע הרב מאיר כהנא על "תוכניתו להגירת ערבים מחוץ לישראל". < + > רואים אור: צלע אדם - האשה בחברה הישראלית, מאת לסלי הייזלטון: הספר מצביע על הפער בין הדימוי המשוחזר של נשים בישראל לבין המצב בחוק ובמציאות היומיומית; שירים ודממה, שירים ומסות מאת ישראל אפרת. < פנחס כהן-גן מציג במוזיאון תל-אביב יצירות לאחרי המושג. > יוצא לאקרנים סוסעץ, סרטו של יקי יושע, על פי ספרו של יורם קניוק: עוסק בתחושת החידלון של דור הבנים על רקע תל-אביב הקטנה. < נשלמת בניית 300 יחידות דיור בבניין ה"מחומשים" ברמות פולין בירושלים, שתכנן האדריכל צבי הקר.

אפריל < 1 > אלפים מחותמי "מכתב הקצינים" מפגינים בכיכר מלכי ישראל, בסיסמה: "שלום עכשיו". קוראים: "טוב שלום מארץ ישראל השלמה", ותובעים פשרה "למען השלום והביטחון". שמחה ארליך, שר האוצר, יטען כי "ההפגנה נושאת ריח של פוטש". < 3 > הכנסת מקבלת חוק הפוטר נערוות דתיות משרות בצה"ל על סמך הצהרתן בלבד. < הבמאי משה מזרחי זוכה באוסקר, בקטגוריית הסרט הזר הטוב ביותר, על סרטו כל המינים לפני, בהשתתפות סימון סניורה. < 4 > השבועון האמריקני טיים מדווח כי בעת פיזור הפגנה בבית ג'אלה פרצו חיילי צה"ל לבית ספר והשליכו רימוני גז לכיתות. תלמידים קפצו מהחלונות ושברו את רגליהם. < 6 > תנועת כ"ך מחתימה עצומה הקוראת לגירוש הערבים מהארץ, לרבות ערבים אזרחי ישראל, מפני שהם "מהווים מקור סכנה איומה למפעל הציוני ולעצם קיומנו". < 9 > ישראל מתנצלת בפני ארה"ב על השימוש בפצצות מצרר בלבנון בעת מבצע ליטאני. < סטודנטים יהודים וערבים מונעים מהרב כהנא לדבר בהרצאה, שיזמה הסתדרות הסטודנטים באוניברסיטת תל-אביב. < 15 > תנועת שלום בטוח, שקמה כתשובה לשלום עכשיו, יוצאת להפגנת תמיכה בממשלה. < 20 > בדווים מפגינים מול הכנסת במחאה על התנכלויות הסיירת הירוקה. < 22 > ישראל זוכה באירוויזיון עם "אבא-נייבי", שיר בביצועו של יזהר כהן. < 24 > שלוש מאות וחמישים אנשי רוח ומרצים מודיעים על תמיכתם בשלום עכשיו: מדיניות הממשלה מוליכה להגברת סכנת המלחמה, להעמקת בידודה של ישראל ולפילוג יהדות העולם. ביניהם: אריה דבורצקי, נשיא האקדמיה הישראלית למדעים, גרשם שלום, דן פטנקין, ש.ג. אייזנשטדט ויעקב טלמון. < 26 > בהפגנה הפרוסה לאורך שער הגיא, בדרך לירושלים, מעבירים אנשי שלום עכשיו מיד ליד אגרת לראש הממשלה, שעליה חתמו שישים אלף איש.

+ < דן מירון "מגלה" את הרומן זככון-דבבים של יעקב שבתאי: "אחד האירועים המושקעים הללו מן התקופה האחרונה". < גבריאל מוקד מתריע בעכשיו מפני מלחמת תרבות בין הכוחות התרבותיים שהוא מייצגם לבין "האגף

החלוצות בקידום הפוליטיקה של הזהות בישראל. היא הצביעה על הזיקות שבין זהות לפוליטיקה והפכה את הזהויות הפוליטיות הדחוקות, והמושקות באמצעות העיקרון של ה"אומה במדים" ושל "צבא העם", לחלק אינטגרלי של האזרחות, וממילא של ההשתתפות בזירה הציבורית. מהלך זה נעשה דווקא תוך משחק וירטואוזי עם הקודים המרכזיים של השיח ההגמוני, ולא מתוך ניסיון לפשר בין הזהות האזרחית הקיימת והדומיננטית לבין זהויות אחרות. הזהויות הפוליטיות שנוצרו על ידי כינון השכבה שאליה השתייכו אנשי יש גבול בתור חוד החנית של הגשמת המטרות הקולקטיביות – היו מקור לניסוח זהות אזרחית חלופית. זהות זו פתחה את האפשרות לנסיגה מהגשמת המטרות הקולקטיביות, כפי שאלה נוסחו על ידי סוכנים מדינתיים, ולהצבת מטרות חליפיות, שהמאבק למען הבטיח את המשך השייכות לקולקטיב.

הסרבנות קידמה תפיסה נוספת: ביטול ההכרח שבהשתתפות בזירה הצבאית המשותפת לצורך העמדת ביטוי פוליטי ביקורתי. במובן זה, תנועת יש גבול תרמה לניתוק ההדרגתי של הקשר המובן מאליו שבין השתתפות פוליטית אופוזיציונית וביקורתית לבין הוכחה קודמת של נאמנות והשתתפות בזירות המשותפות של הפעולה החברתית והלאומית. בכך היא גם תרמה לתפיסה של אזרחות, המקדמת ריבוי מישורים וקריטריונים של השתתפות בספירה הציבורית.

תנועת יש גבול צמחה מלב-לבו של המיליטריזם האזרחי הישראלי, ומהסתירות שהוא עצמו יצר. היא לא היתה רק חתרנית ביחס לתבנית היחסים שבין היחיד לבין המדינה, אלא הציבה דילמות קשות בכל הנוגע לדפוסי המחאה והביקורת שהיו מקובלים בישראל עד למלחמת לבנון. לא בכדי צעדו אנשי יש גבול בשולי ההפגנות של שלום עכשיו. סיסמאותיה, ובעיקר מעשיה, כמו אימו במהלך מלחמת לבנון והאינתיפאדה לפגוע בלגיטימיות ובעיקר בקוהרנטיות של המחאה נגד המלחמה והכיבוש. שלום עכשיו ניסתה, ואף הצליחה, להתקיים מבלי להתעמת עם הסתירות שהמחאה כנגד המלחמה והחיוב של ההתגייסות למלחמה ולצבא עוררו. בזניחת הסתירות, ובהשאתן מטושטשות, היא הצליחה לגייס וללכד סביבה קהל רחב. היא שימשה, ללא ספק, גורם מרכזי במחאה נגד המלחמה, בתוקף מסריה וכורסה הארגונית. אך היא ביטאה, אולי יותר מכל תנועה אחרת, את התפיסה של עיצוב גבולות המחאה על ידי המיליטריזם האזרחי הישראלי עצמו.

החיוב של ההשתתפות בפעולות צבאיות, שכנגדן יצאה שלום עכשיו בהיותה תנועת שלום, נעשה בשם תפיסת הצבא כמסגרת סולידרית יחידה. חיוב זה פעל כדי לעקר את המשמעות הפוליטית של הפרקטיקות הצבאיות. לעומת זאת, הסרבנות הפנתה את האצבע אל הסתירה שבין מחאה קולנית בעורף לבין התגייסות "עם החברה". תנועת יש גבול הציבה את חוסר האפשרות "להיות שני סוגים של אדם" בעת ובעונה אחת, וביקשה להפוך את הזהויות הפוליטיות, שהתנגשו עם המטרות הקולקטיביות, לזהויות רלוונטיות לשם השתתפות בזירה הציבורית. היא חייבה ניסוח מחודש של הזהות הפוליטית והתעמתות חזיתית עם זהות.

שהיתה לנכס חברתי, פוליטי ותרבותי של שכבה רחבה (אשכנזית, חילונית ובעלת השכלה גבוהה) של גברים ישראלים.

יש גבול היתה תנועה קטנה. אך לא גודלה – אלא האלטרנטיבה שהיא קידמה העניקה לה משמעות במסגרת התרבות הפוליטית הישראלית. בדומה לתנועות חברתיות חדשות, היא הציעה אופני דמיון חדשים של החוויה האישית והקולקטיבית, והיא עשתה זאת בהציעה פרקטיקה חלופית להשתתפות בזירה הציבורית. לכן, גם כשהסרבנות היתה פעולה של יחיד, ברמה המעשית, הרי שמשמעותה היתה פוליטית וקולקטיבית. ואולם, לאור מבנה האזרחות המפוצל וההיררכי בישראל, ועמדות הסובייקט השונות שהוא כונן – האם האופציה של דמיון החוויה האישית והקולקטיבית, שיש גבול ניסחה, היתה משמעותית לכלל הגברים היהודים-ישראלים? או שמא היתה זו חלופה שינקה כל-כולה מעמדות הסובייקט של מבצעי הפעולה ושל השכבה שאליה השתייכו? האם המשחק הווירטואוזי עם ה"נורמה" המכוננת היתה אלטרנטיבה פתוחה לכולם? או שמא היא היתה פתוחה, בזמן מלחמת לבנון ובתקופת האינתיפאדה, לאלה שכוננו וזוהו עם המגשימים הצרופים ביותר של הטוב המשותף? היום, כאשר מרבים לדבר על "ירידת מוטיבציה" ועל קושי בגיוס ובאיוש יחידות מילואים, נראה שהחתרנות מבית היוצר של תנועת יש גבול פתחה אפשרות לבחינת אלטרנטיבות חדשות אך גם מיצתה את עצמה. שאלות אלה ואחרות אינן מפחיתות מעוצמתה או מחשיבותה של התופעה, אלא תוחמות את גבולות החתרנות שלה בהקשר היסטורי, תרבותי ומעמדי.

שרה הלמן – המחלקה למדעי ההתנהגות, אוניברסיטת בן-גוריון בנגב

1 תנועת יש גבול הוקמה כמה חודשים לפני תחילת מלחמת לבנון, והיא התמקדה בסירוב לשרת בשטחים הכבושים. יוזמי ההתארגנות ניסחו קריאה פומבית, שכללה פנייה לשר הביטחון לאפשר לחיילי המילואים לשרת בגבולות הקו הירוק. כשהחלה מלחמת לבנון הפנתה התנועה את משאביה ומאמציה לכיוון זה. לפעולת יש גבול קדמו התארגנויות אחרות, כגון זו של קבוצת ה-27.

2 מרבית העבודות העוסקות בסרבנות מבכרות להתייחס אליה כאל פעולה מצפונית, קרי: כהתנגשות בין מצפון היחיד לבין ציווייה של המדינה. בהקשר זה מן הראוי לציין כי ההנחות הפילוסופיות, שעליהן מושתתות עבודות אלה, מובילות להתייחסות אל היחיד ומצפונו כאל ישויות שלהן קיום עצמאי וקודם להסדרים הפוליטיים והחברתיים. לטענתי, הסרבנות היא תמיד פעולה פוליטית, מעצם הגדרתה: התנגדות למעשיה של המדינה וניסיון להעמיד חלופות לפרקטיקות שלה.

'מונטין', המגאזין שקורה עכשיו, עורך
אדם ברוך, ניליון 1, ספטמבר 1978.

הלאומני-הקלירקלי של הממסד שהגיע לשלטון". < מצפן כותב על הכוונה לפנות את הכפר ערב אל מפג'ר, שאדמותיו מיועדות לתחנת הכוח החדשה בחדרה: "עוד פרק בתולדות הציונות: ממשלת ישראל החליטה למחוק את הכפר הערבי מהמפה. לתושבים מוצע פיצוי עלוב". < רואים אור: הבקסמים, מאת תומס מאן, בתרגומו של מרדכי בן-שאו; תנב הפלאות, שני סיפורים מאת אהרן אפלפלד. < יוצא לאקרנים הלהקה, סרטו של דורון נשר. < בונקרץ וגילדנשטן מתים, מאת תום טטפורד, מוצג בתיאטרון החאן הירושלמי, בבימוי דוד זינדר; מלון הולך למות, מאת סמואל בקט, מוצג בתיאטרון חיפה, בבימוי רינה ירושלמי.

מאי 8 < התנכלויות לאנשי שלום עכשיו ולדוכני ההחתמה של התנועה בערים הגדולות. < 19 < הסיירת הירוקה הורסת יחידות דיור של בדווים בנגב; 45 משפחות נותרות ללא קורת גג. < 21 < גולדה מאיר תוקפת את שלום עכשיו במרכז מפלגת העבודה. בעקבות הנאום תיפגש מאיר עם נציגי התנועה ואחר כך תכריז כי שלום עכשיו מסתייגת מהקמת מדינה פלסטינית ותומכת בהתיישבות ביטחונית. < 26 < פרופ' בנימין אקצין כותב בבידענות אחנונות על השפעת שלום עכשיו: "הנזק כבר נגרם... הפגיעה במוראל הפנימי וההשפעה על העולם סביבנו ואותות חולשתנו לעבר אויבינו הן עובדות קיימות". < 28 < הממשלה מעניקה זיכיון לחיפוש נפט לח"כ פלאטו שרון, בהעדיפה אותו על פני חברה ממשלתית.

+ < רואה אור היינו סיקריקים, מאת יוסף אחימאירי ושמואל שצקי: עדויות ומסמכים על ברית הבריונים. < ציור מופשט 1970-1977, תערוכתו של משה קופפרמן במוזיאון תל-אביב. < מוסה והפרעונית, סאטירה פוליטית בהימרתך, בבימוי מתי רגב: על המעבר מעבודה עברית לעבודה ערבית. < נויצק, מאת גיאורג ביכנר, מוצג בהבימה, בבימוי דוד לוי; זלמנאים, מאת הלל מיטלפונקט, מוצג בתיאטרון חיפה, בבימוי עודד קוטלר. < יוצא לאקרנים ישראלים מצחיקים, סרט מתיחות של צבי שיסל. < אלי שורשים, תקליט חדש של הברירה הטבעית.

יוני 1 < מופיע העיתון במרחב - עיתון שלום, בעריכת מקסים גילן. העיתון מופק בפריס ומופץ בארץ. מבקש לשמש לקורא "מורה דרך לשלום" שיקנה "מידע וידע על אלה שהם היום אויבך, אלה שיהפכו, שחייבים להיהפך מחר לבני ברית טבעיים של ישראל". < 3 < שישה הרוגים בהתפוצץ מטען חבלה באוטובוס בירושלים. < 11 < חברי שלום עכשיו מפגינים בצמתים מרכזיים ברחבי הארץ.

+ < רואים אור: מרוב למדינה: התנועה הרוויזיוניסטית, התוכנית ההתיישבותית והרעיון החברתי, מאת יעקב שביט; שירים עקרוניים, מבחר שירים מאת דוד אבידן; כלפי תשעים ותשעה, מאת אורי צבי גרינברג: הדפסה חוזרת של המניפסט הפואטי שפרסם גרינברג בתרפ"ח; בעד ההזיה, סיפורים מאת יותם ראובני; מתארים את "ההוויה ההומוסקסואלית כמצוקה וכמחסום ליצירת קשר אנושי". < פלונטר, תקליט חדש לרמי פורטיס. בהופעתו בהיכל התרבות, כשהוא לבוש סרביל שריון ומאופר בכבדות, זוכה לכינוי "פורטיס המגעיל" ומזוהה בתקשורת עם תרבות הפאנק בישראל. < מוצגת בני בום, אופרת רוק מקורית, מאת אהוד מנור וקן גלובוס. < סמרי הגומי, מאת חנוך לוינ ובבימויו, מוצג בקאמרי; קדימה בית"ב, מחזה מאת אילן רונן ושלום קינן, מוצג בחאן הירושלמי; חלום ליל קיץ, בבימוי עומרי ניצן, מוצג בהבימה.

יולי 9 < מודעה בהארץ, בחתימת יהודים אמריקנים, מביעה תמיכה בשלום עכשיו. < 22 < פעיל השמאל וסרבן הגיוס, אורי דייזיס, משווה בראיון רדיו את הציונות לנאציזם וטוען, כי רק מפלה צבאית תביא קץ למדינת היהודים, ובכך "ייתקן סוף-סוף העוול שגרמה הציונות לערבים". < 23 < יצחק זמיר מתמנה ליועץ המשפטי לממשלה במקום אהרן ברק. < 27 < מתחילה סלילת כביש חוצה שומרון.

+ < ח"כ רוני מילוא חוזר מארה"ב ומכריז, כי תנועת שלום עכשיו ממומנת על ידי ה-CIA. < רואים אור: מקום, ספר שירים